

SZABADFALVI JÓZSEF: Ottlik László marxizmus-, szocializmus-,
bolsevizmus-kritikája

HAMZA GÁBOR: Eckhart Ferenc, a magyar jogtörténet európai híré
művelője

VARGA JUDIT: Állami önkorlátozás: az államadósság gyarapodásának
akadályai

ORBÁN ENDRE: A (rendőr)képmás és kerete: az alkotmánybírósági
határozatok helye a jogrendszerben

GULYÁS ÉVA: A nemzetállam fogalmának változásai

KATALIN SZOBOSZLAI-KISS: Major differences between the charac-
ters of the natural philosophers and the Sophists

ÚJVÁRI EMESE: A magistratusok felelőssége a gyámrendelés kapcsán
a császárkorban

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: A sztoikus logika rövid összefoglalása

RENÁTA GARAI: Die strafrechtliche Regelung der häuslichen Bezie-
hungsgewalt in Ungarn – eine neue Strafhandlung im Spiegel
der Rechtspraxis

BECÁNICS ADRIENN: A konzuli védelem „európaizálódása” – válság-
helyzetekben biztosított segítségnyújtás az uniós polgárok számára

BICSKEI HEDWIG: The rights of children in pre-trial detention in the
light of the UN Convention on the Rights of the Child

DANIEL HAITAS: Eurasian Integration and Ukraine

VASAS TAMÁS: Takács Péter (szerk.): Állambölcseleti töredék:

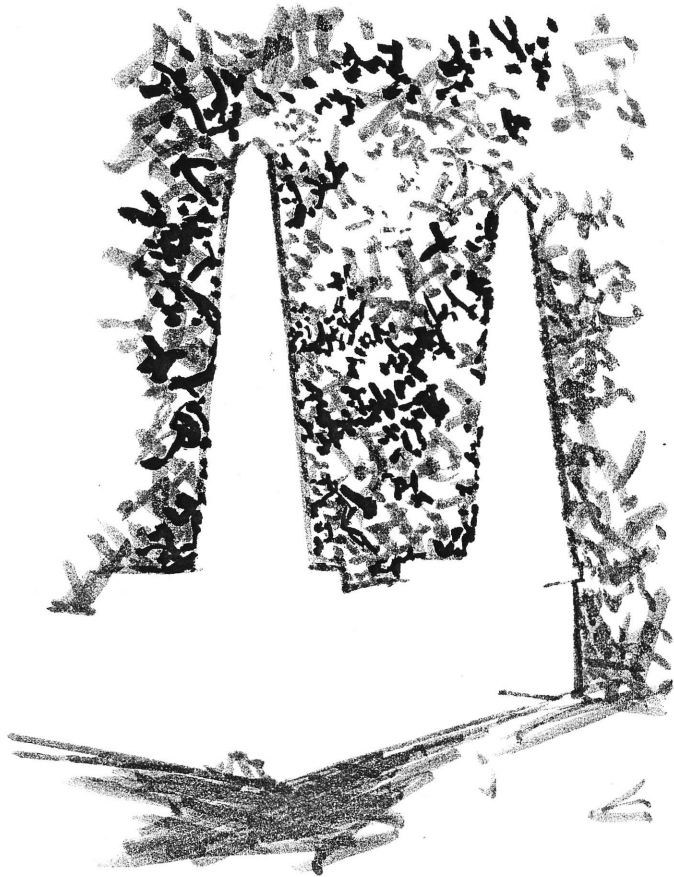
Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei egy megírni tervezett
Állambölcseletből

Recenzió

MÁTHÉ ANDREA: A figyelem útjai Kondor Attila képeihez

IN MEMORIAM FEHÉR LENKE

A feltétlenség jele II.

A *magistratusok* felelőssége a gyámrendelés kapcsán a császárkorban*

Ahogy napjainkban, úgy az ókori Rómában is szükség volt arra, hogy a szüleiket elveszítő serdületlen gyerekekről, ill. a vagyonukról megfelelően gondoskodjanak. Mivel Rómában főszabály szerint maguk az önjogú nők is gyámság alatt álltak, a serdületlenek esetében már önmagában a *pater familias* (vagyis a felettük apai hatalmat gyakorló személy) halála is azt eredményezte, hogy a serdületlenek gyámság alá kerültek (akkor is, ha anyjuk még élt). Míg a serdületlen gyermek gondozásáról, neveléséről jellemzően továbbra is az anyja (vagy a nagyanyja) gondoskodott, addig a gyámolt vagyonának kezeléséért alapvetően a gyám felelt. Bár a gyám (az archaikus kor kivételével) a gyámság megszűnését követően köteles volt elszámolni a gyámolt vagyonnal, s több kereset és egyéb jogeszköz is azt a célt szolgálta, hogy biztosítsa a gyám megfelelő vagyonnevelését, mégis előfordulhatott, hogy a gyám sikkasztott a gyámolt vagyonából, vagy pusztán gondatlanságból nem megfelelően kezelte a gyámolt vagyont.^[1]

Az egykori gyámoltnak ugyan a gyámság megszűnését követően volt lehetősége arra, hogy keresettel követelje a volt gyámtól a számadást, vagyonának kiadását és jogellenesen okozott kárainak megtérítését,^[2] könnyen előfordulhatott, hogy a per során elmarasztalt gyám vagyona nem volt elegendő a gyámolti követelés kielégítésére. Bár felmerülhetett a lehetősége annak, hogy a volt gyámolt a gyám esetleges gyám-társaival, vagy a gyámért felelősséget vállaló kezelővel szemben lépjen fel követelésével, arra azonban nem volt garancia, hogy a velük szembeni perindítás minden esetben eredményre vezet.^[3] Ezért kérdésként merülhetett fel, hogy mint *ultima ratio* mennyiben felelt a *magistratus* is azért, ha (a gyámság kezdetekor) nem megfelelő személyt rendelt a serdületlen számára gyámul, s ezért közvetve neki is felróhatóan keletkezett a kár, amely a gyám nem megfelelő vagyonneveléséből eredt.

[*]A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett *Ludovika Kiemelt Kutatóműhely* keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

[1] Kaser, 1971, 360–366.; Földi – Hamza, 2015, 262.; Benedek – Pókecz Kovács, 2016, 154.; Molnár – Jakab 2012, 164–165.

[2] Vö. Kaser, 1971, 365–366.

[3] Vö. Uo. 364–366.

Bár a rendelkezésre álló források hiánya, ill. csekély száma miatt kétséges, hogy általában a *magistratusok*^[4] magánszemélyeknek történő jogellenes károkozása, ill. magánbűncselekménye esetén főszabály szerint mennyire volt ténylegesen lehetősége az érintett magánszemélynek keresetet indítani az érintett (egykori) *magistratussal* szemben,^[5] a gyámrendeléssel kapcsolatosan számos szöveghely arról tanúskodik, hogy egyes *magistratusok* felelősséggel tartoztak azért, hogy megfelelő gyámot rendeljenek a majdani gyámolt számára.

Ez részben azzal a ténnyel is összefüggésben áll, hogy a serdületelenek gyám-sága a Kr. u. 2. századtól kezdve a császári jogalkotás, és az azt kísérő jogtudósi tevékenység egyik központi témáját képezte.^[6]

I. A GYÁMRENDELÉSRE JOGOSULT SZEMÉLYEK KÖRE

Amint az köztudott, Rómában alapvetően három módja volt a gyámrendelésnek. Elsősorban a serdületlen *pater familias*ának volt lehetősége arra, hogy halála esetére végrendeletében gondoskodjon a gyámrendelésről hatalomalattijai részére.^[7] Amennyiben a *pater familias* ily módon nem rendelt gyámot a serdületlen gyermeke számára, annak legközelebbi férfi *agnatusai*^[8] (később, a posztklasszikus kortól kezdve *cognat* rokonai) váltak a gyámjává a törvény erejénél fogva. Ha pedig sem végrendelet útján, sem pedig törvény útján nem került sor gyámrendelésre, a *magistratus* feladata volt, hogy egy, a gyámi feladatok ellátására alkalmas

férfit jelöljön ki^[9] a serdületlen gyámjával,^[10] aki ezen kötelezettségének (*munus*) főszabály szerint köteles volt eleget tenni.^[11]

A *magistratus* általi gyámrendelés alapját a *lex Atilia* képezte.^[12] Rómában eredetileg a *praetor urbanus* és a népröbbségének többségének határozatára volt szükség a gyámrendeléshez.^[13] Claudius óta a *consulok*at is megillette a gyámrendelés joga,^[14] Marcus Aurelius óta pedig egy külön erre a célra kinevezett tisztségviselőt, a *praetor tutelariust*^[15] (később *praetor tutelaris*) is.^[16] Utóbbi nem csak Rómában, hanem az *urbica dioecesis*ben^[17] is hatáskört gyakorolt, s bár maga is foglalkozott a (közvetlen) gyámrendeléssel, elsősorban fellebbezési hatóságként működött.^[18] A posztklasszikus kortól kezdve Rómában és Konstantinápolyban a *praefectus urbi* jelölte ki a gyámokat, a *Vir Illustris*ként említett személyek számára történő gyámrendelés pedig egy Kr. u. 389-ből származó császári rendelet^[19] alapján tíz *senator* és a *praetor tutelaris* közreműködésével történt.^[20]

Az itáliai municípiumokban a *divi fratres*, vagyis Marcus Aurelius és Lucius Verus császár korától kezdve a gyámrendelés joga a *iuridicus regionis*t illette meg.^[21] A Frag. Vat. 232 kifejezetten kimondja, hogy a *praetor tutelarius* nem rendelhet gyámot olyan serdületleneknek, akiknek a vagyona a *iuridicusok* körzetében (*regiones*) található, mert nem avatkozhat bele a *iuridicusok* hatáskörébe tartozó gyámrendelésbe. Ebből arra lehet következtetni, hogy a *iuridicusok* körzetében minden esetben a *iuridicusok*at illette meg a gyámrendelés joga.^[22]

A provinciákban a *leges Iulia et Titia* alapján – mely törvény Itáliában és a provinciákban szabályozta a gyámrendelést^[23] – a klasszikus korban a *procounsul*

[4] A *magistratus* megjelölés jelen tanulmányban nemcsak a népgyűlés vagy a *Senatus* által megválasztott tisztségviselőkre vonatkozik, hanem különösen a császárok vonatkozásában tágabb értelemben e fogalom alá tartoznak az állami és helyi hivatalnokok, ill. tisztségviselők is.

[5] Az állami tisztviselők magánszemélyekkel szembeni (kár)felelősségével, illetőleg magánbűncselekményeiből eredő felelősségével kapcsolatosan több ellentétes álláspont ismert a szakirodalomban. Theodor Mommsen szerint a magánszemélyek jogsérelem esetén felléphetek a *magistratusokkal* szemben. Ennek kapcsán különbséget tesz az *imperiummal* rendelkező és a pusztán *potestasszal* rendelkező *magistratusok* között. Míg az előbbiekkal szemben pusztán hivatali idejük lejártával lehetett – akaratuk ellenére – keresetet indítani, az utóbbiakkal szemben akár hivatali idejük alatt is fel lehetett lépni egy magánjogi peres eljárás keretében, bár a kisebb *magistratusok* estében is gyakoribb volt, hogy az eljárást elhalasztották a hivatali idejük leteltét követő időre, hogy a per ne vonja el őket a közügyek ellátásától. (Vö. Mommsen, 1887, 698–708.) Kunkel azonban úgy véli, hogy Mommsen azon feltételezése, mi szerint a *magistratusok* ellen a hivatali idejük leteltét követően azon magánszemélyek, akiknek kárt okoztak, magánjogi peres eljárás keretében felléphetek, pusztán Cicero egyetlen megnyilvánulásán (Caec. 18) alapul, s a vonatkozó források (ismeretének) hiánya miatt nem erősíthető meg. (Vö. Kunkel – Wittmann, 1995, 265–272.) A legújabb irodalom képviselői közül Jakab Éva viszont több kapcsolódó szöveghely elemzését követően arra a következtetésre jut, hogy a magánszemélyek sok esetben keresetet kaptak a *magistratusokkal* szemben, ha azok jogellenesen kárt okoztak nekik (Vö. Jakab [kézirat]. Köszönet a szerzőnek a kézirat rendelkezésre bocsátásáért.)

[6] Nörr, 2001, 23.

[7] Gai.1,144–150; Iust.Inst.1,13,3–5.

[8] Gai.1,155; Iust.Inst.1,15,1.

[9] A c. 109 *lex Ursonensis* és a c. 29 *lex municipi* egyaránt hangsúlyozza a *magistratus* által történő gyámrendelés szubszidiárius jellegét. (Vö. Nörr, 2001, 44–45.)

[10] Gai.1,185; Iust. Inst.1,20,1–5.; Kaser – Knütel, 2014, 363–365.; Földi – Hamza, 2015, 262.; Molnár – Jakab 2012, 164–165.; Benedek – Pókecz Kovács, 2016, 153–154.; Talamanca, 1990, 159–160., 421–424.; Újvári, 2016, 184–192.

[11] A gyámság viseletére, és a gyámolt ügyeinek vitelére irányuló kényszer azonban valószínűleg csak Claudius császár idejében alakult ki (Vö. Nörr, 2001, 25.; Kaser – Knütel, 2014, 364.).

[12] A törvény feltételezett keletkezési ideje Kr.e. 201. (Vö. Nörr, 2001, 2.).

[13] Gai.1,185; Iust. Inst.1,20,pr.; Fiebiger – Liebenam, 1905, 1835.

[14] Suet. Claud. 23,2.; Sachers, 1948, 1512–1513.

[15] Frag. Vat. 244.

[16] Kaser – Knütel, 2014, 364–365.; Kaser, 1971, 357.; Benedek – Pókecz Kovács, 2016, 153–154.; Talamanca, 1990, 160.; Galaboff, 2016, 137–138.; Nörr, 2001, 20., 31.

[17] Az *urbica dioecesis* Róma városának határától a 100. mérföldköig tertjedő körzet volt. (Vö. Simshäuser, 1973, 251.)

[18] Sachers, 1948, 1513.

[19] C.5,33,1pr.

[20] Kaser – Knütel, 2014, 365.; Talamanca, 1990, 160.; Iust. Inst.1,20,4; Sachers, 1948, 1515.; Galaboff, 2016, 184.

[21] Frag. Vat.205, 232, 241; Kaser, 1971, 357. A D.26,5,28-ban a *iudex* valószínűleg a *iuridicus* helyett áll. (Vö. Sachers, 1948, 1514.; Galaboff, 2016, 184.) A *iuridici* rendszerét Marcus Aurelius az igazságszolgáltatás hatékonyabb biztosítása érdekében hozta létre. (Vö.: Pókecz-Kovács, 2016, 125.)

[22] Simshäuser, 1973, 245.

[23] Nörr, 2001, 2.

és a *praeses provinciae* feladata volt a gyámrendelés.^[24] (A helytartó azonban a gyámrendelés feladatát a neki alárendelt hivatalnokokra bízhatta.^[25]) A helytartó tisztségét a forrásokban gyakran a „*qui ei provinciae praeierit*” szavakkal írják le,^[26] s feltételezhető, hogy már a *lex Iulia et Titia* is tartalmazta ezt a kifejezést.^[27]

A kérdés megválaszolásához, hogy ez a kifejezés csupán a helytartóra, vagy esetleg más személyekre is vonatkozott-e, segítséget nyújthat az alábbi Ulpianus-fragmentum,^[28] amelyben a következő felsorolás található a provinciai gyámrendelés vonatkozásában: „*Sive proconsul sive praeses sive etiam praefectus Aegypti sive proconsulatum optineat provinciae vel temporis causa praeside defuncto vel quia ipsi provincia regenda commissa. (1) Legatus quoque proconsulis ex oratione divi Marci tutorem dare potest. (2) Quod autem permittitur tutorem dare provinciae praesidi, eis tantum permittitur, qui ^ cui ^ sunt eiusdem provinciae vel ibidem domicilium habent.*” (Ulp. D.26,5,1 pr. -2.)

Az első szöveghely értelmében gyámot rendelhet a *proconsul*, a *praeses provinciae*, valamint a *praefectus Aegypti*, továbbá a *procurator*, aki egy provinciában a *proconsul* hivatalát tölti be időlegesen a helytartó halálát követően, vagy azért, mert átruházták rá a provincia igazgatásának jogát. A *proconsul legatus* is rendelhet gyámot Marcus Aurelius rendelkezése alapján. Azonban a (nem prokonzuli) *praesides* csak olyan személyek számára rendelhettek gyámot, akik a tartományuk polgárai, vagy a tartományukban élnek.^[29]

Szintén a gyámrendeléssel kapcsolatos a következő Ulpianus-fragmentum is: *Iuridico, qui Alexandriae agit, datio tutoris constitutione divi Marci concessa est.* (Ulp. D.1,20,2)

Ebben a szöveghelyben arról számol be Ulpianus, hogy az Alexandriában eljáró *iuridicus* Marcus Aurelius császár egyik rendelete alapján megilleti a gyámrendelés joga.

Az első idézett fragmentumban említett tisztségviselőket (*proconsul*, *praeses* és *praefectus Aegypti*) minden bizonnyal már a *lex Iulia et Titia* alapján megillette a *datio tutoris*, vagyis a gyámrendelés joga. A „*iuridicus, qui Alexandriae agit*” és a *legatus proconsulis* azonban már nem közvetlenül a *lex Iulia et Titia* alapján nyerte a felhatalmazását a *datio tutoris*-ra, hanem külön császári rendelkezés alapján (*constitutio, oratio divi Marci*).^[30]

[24] Gai.1,185; Iust. Inst.1,20,pr.; Kaser – Knütel, 2014, 365.; Nörr, 2001, 29.; Benedek – Pókecz Kovács, 2016, 153–154.; Talamanca, 1990, 160.; Sachers, 1948, 1513.; A *praeses* kifejezést a 2. századtól kezdve a tartományi kormányzók megjelölésére használták mind a *senatori*, mind a lovagrendiek vonatkozásában. (Vö.: Pókecz-Kovács, 2016, 128.)

[25] Sachers, 1948, 1514.; Fiebiger – Liebenam, 1905, 1835.; Galaboff, 2016, 184.

[26] Fr. 5 col. I *Lex Ursonensis* (Rekonstrukció Crawford, 1996, 411. alapján.); c. 80 *lex Irnitania*

[27] Nörr, 2001, 29.; Galaboff, 2016, 150.

[28] Galaboff, 2016, 150.

[29] Nörr, 2001, 29–30.

[30] Uo.; Galaboff, 2016, 150–151.

A források tanúsága szerint a klasszikus kor végén, ill. a posztklasszikus korban a *proconsul* és a *praeses provinciae* mellett a *magistratus municipalis*, valamint a *defensor civitatis* feladatát is képezte a gyámrendelés.^[31] (*Magistratus municipalis* alatt a *duumvireket*^[32] és a *quattuorvireket*^[33] kell érteni az adott *municipiumban* vagy *coloniában*.^[34])

A c. 29 *lex municipi (Irnitani, Salpensani)*^[35] alapján arra lehet következtetni, hogy a latin *coloniákban* és *municipiumokban*^[36] a *magistratus municipalest*, vagyis a *duumvireket* illetve meg a *datio tutoris* joga,^[37] s vagy „*de omnium collegarum sententia*”, azaz valamennyi kolléga döntésével, vagy „*ex decreto decurionum*”, vagyis a *decuriók* határozatával hozták meg döntésüket a gyámrendelés tárgyában.^[38] Az ekként rendelt *tutor municipalis* a törvényben található kettős fikció értelmében egyrészt egy *tutor adgnatus proximusszal* (vagyis egy törvényes gyámmal), másrészt pedig egy *civis Romanus* feletti *tutor civis Romanusszal* (vagyis egy római polgár fölött gyámságot gyakorló római polgárral) azonos jogállásúnak tekintendő.^[39]

Az azonban vitatott, hogy a római *municipiumokban* is megillette-e a *tutor impuberis* vonatkozásában a *magistratus municipalest* a *datio tutoris*.^[40]

Mommsen úgy véli, hogy a D.27,8,1,1^[41] alapján, valamint az alapján, hogy a Gai.1,185 és az Ulpiani Liber Singularis 11,18 a gyámrendelésre jogosultak

[31] Vö. Ermann, 1894, 247–253.; Benedek – Pókecz Kovács, 2016, 153–154.; Talamanca, 1990, 160.; Glück, 1829, 411.

[32] A *duoviri* voltak a római vagy latin jogú városok, *municipiumok*, ill. *coloniák* legmagasabb rangú hivatalnokai, akik a római *consulok*nak feleltethetők meg. Évente kettőt választottak, teljes nevük *duoviri iure dicundo* volt. (Vö. Havas – Németh – Szabó, 2001, 203.; Schubert, 1976, 352.)

[33] A *quattuorviri* a *municipiumok* élén álló négy választott tisztségviselő neve. A *quattuorviri* kollégiuma a magasabb rangú két *quattuorviri iure dicundo*ból és a két alacsonyabb rangú *quattuoviri aediles*ből állt. (Vö. Havas – Németh – Szabó, 2001, 182–183.)

[34] Rudorff, 1834, 159.

[35] Szövegkiadás: Gonzáles – Crawford, 1986, 147–243. A *lex municipi Irnitana* és a *lex municipi Salpensana* a hispaniai Irni és Salpensa municipális alkotmányai, amelyek – a helységnevek kivételével – szinte teljesen azonos módon kerültek megfogalmazásra. Salpensa és Irni latin jogú *municipiumok* voltak, amelyek Malacával együtt a Flaviusok alatt nyerték el a *municipiumi* rangot. (Vö. Havas – Németh – Szabó, 2001, 313–314.)

[36] A *municipiumok* jogállásáról lásd részletesen: Havas – Németh – Szabó, 2001, 340–344.

[37] Vö. Sachers, 1948, 1514.; Kaser, 1971, 357.; Fiebiger – Liebenam, 1905, 1835.; Galaboff, 2016, 184.; Mitteis, 1908, 392–393. Ehhez a kérdéshez lásd részletesen: Panero Oriá, Patricia: La *datio tutoris* en la Lex Irnitana cap. 29, In: Anuario de historia del derecho español. (81), 2011, 973–996.

[38] Nörr, 2001, 31., 38–40.; Galaboff, 2016, 151. Galaboff úgy véli, hogy a *tutor impuberumot* minden esetben a *duovireknek* „*ex decreto decurionum*” kell rendelnie, a *tutor mulierumot* azonban csak akkor, ha a kolléga egyáltalán nincs, vagy távol van. (Vö. Galaboff, 2016, 140–141.)

[39] Nörr, 2001, 46–52.; Galaboff, 2016, 140–141, 166–175.; Kaser, 1971, 357. Karlowa utal arra, hogy a c. 29 *lex municipi* Salpensani nem említi a provinciai helytartó gyámrendelési jogát, azonban mivel a törvény csak töredékesen maradt fent, ebből a tényből nem lehet egyértelmű következtetéseket levonni arra nézve, hogy a provinciai helytartónak e tekintetben milyen jogköre volt (Vö. Karlowa, 1855, 596.).

[40] Kaser, 1971, 357. Rudorff a *magistratus municipalest* megillető *tutoris datio* mellett foglalt állást. (Vö. Rudorff, 1832, 354.)

[41] „*Neque praetor neque quis alius, cui tutoris dandi ius est, hac actione tenebitur.*” (Ulp. D.27,8,1,1)

felsorolása alkalmával nem említi meg a *magistratus municipalest*, arra lehet következtetni, hogy utóbbiakat nem illette meg a római *municipium*okban a *tutoris datio*. Szerinte ez a következtetés úgy egyeztethető össze a forrásokban található számos utalással,^[42] amelyek mégis a *magistratus municipales* gyámrendelési jogát támasztják alá, hogy eredetileg valamennyi gyámot a helytartók rendelték a provinciákban a leges *Iulia et Titia* alapján, s ez a gyámrendelés általában az érintett *magistratus municipales* javaslata (*nominatio*) alapján történt. Aztán a folyamat lerövidítése érdekében a kisebb jelentőségű ügyekben átengedték a gyámrendelést a *magistratus municipalis*oknak, azonban a formális *datio* virtuálisan még *nominatio* maradt, s az erre vonatkozó kifejezés a *dare* és a *nominare* között ingadozott.^[43]

Karlowa azonban cáfolja Mommsen állításának helyességét. A D.27,8,1,1 ugyanis csupán a római *magistratus*okra vonatkozik, a Gai.1,185 és az Ulpiani Liber Singularis 11,18 pedig csak a törvényekben felhatalmazott *magistratus*okról tesznek említést, s nem említik a *senatus consultum*okban, valamint a császári rendeletekben gyámrendelési joggal felruházott személyeket, így pl. a *consult*, a *praefectus urbit* és a *praetor tutelarest* sem.^[44]

Karlowa úgy véli, hogy nem helytálló az az állítás sem, mi szerint a *magistratus municipales* gyámrendelése esetén a formális *datio* virtuálisan még *nominatio* maradt, ugyanis, ahogy a forrásokból^[45] kitűnik, egyértelmű különbség volt aközött, hogy a *magistratus*ok maguk rendelték-e a gyámot (*datio*), vagy csak javaslatot tettek a személyére (*nominatio*). Ugyanakkor mégis különbözött a *magistratus municipales* gyámrendelési joga a *praetorokétól*, vagy a *praeses provinciae*től. Karlowa szerint a *magistratus municipales* gyámrendelési joga a *praeses provinciae* joga mögött állt, s azt csak a helytartó parancsára gyakorolhatták, s csak abban az esetben, ha a gyámolt vagyona nem volt jelentős.^[46]

Mitteis ezzel szemben úgy véli, hogy a Kr. u. 3. században a *magistratus municipalest* igazolhatóan megillette az önálló *tutoris datio*hoz való jog, vagyis a jog, hogy *sine iussu praesidum* gyámot rendelhettek.^[47]

Úgy tűnik, az alábbi Ulpianus-fragmentum is azt az álláspontot támasztja alá, hogy a *magistratus municipalist* megillette *datio tutoris*. A szöveghely Ulpianus Edictum-kommentárjából származik (36 *ad edictum: actio subsidiaria*), mely kommentár a municipális szervek hatáskörére és felelősségére vonatkozóan tartalmaz információkat.^[48] „*Ius dandi tutores datum est omnibus magistratibus*

municipalibus eoque iure utimur, sed illum, qui ab eodem municipio vel agro eiusdem municipii est.” (Ulp. D.26,5,3)

Az idézett szöveghelyben arról számol be Ulpianus, hogy a gyámrendelés joga valamennyi *magistratus municipalist* megillette,^[49] de ezen joguk csak azon gyámokra terjed ki, akik az adott *municipium* területén, vagy annak körzetében élnek.

A *lex Ursonensis* és a *c. 29 lex municipi (Irnitani, Salpensani)* alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy a helyi jogok is rendelkezéseket tartalmaztak a *datio tutoris*ra vonatkozóan. Hogy a gyámrendelés kapcsán a helyi hatáskörök hogyan viszonyultak a helytartó központi hatásköréhez, az még a késő császárkorban sem teljesen egyértelmű, annak ellenére, hogy ezen időszak forrásai viszonylag szélesebb körben fennmaradtak. Valószínű – ahogy más területeken is jellemző volt –, a helytartó teljes hatásköre a *datio tutoris* tekintetében is konkurált a *magistratus municipales* helyi hatáskörével.^[50]

Mitteis feltételezi, hogy a Kr. u. 3. században a *magistratus municipalest* megillető önálló *tutoris datio*hoz való jog a postklasszikus kor második felében, még Iustinianus előtt újra megszűnt, s ez magyarázza a kérdéskörhöz kapcsolódó alábbi Iustinianusi rendelkezéseket.^[51]

Valószínűleg az egyértelmű jogi helyzet megteremtése érdekében ugyanis Iustinianus császár egyik *constitutio*jában és az *Institúciók*ban is kitér a gyámrendeléssel kapcsolatos hatásköri kérdésekre.

A Kr. u. 531-ből származó, görögül ránk maradt C.1,4,30pr-ben a következőképpen rendelkezik Iustinianus: A fiatalokúak gyámságánál, tartoznak akár az első, akár a második életkori kategóriába, legyenek *pupilli* vagy *adulti minores*, akik gondnokot kapnak, vagy más olyan személyek, akik számára a törvény gondnok rendelésére kötelez, ha a fiatalokúak vagyona nem haladja meg az 500 *solidust*, a provinciákban nem kell várni a helytartó választására, aki talán nincs is jelen abban a városban, ahol gyámot kell rendelni, s ezáltal nagyobb költséget sem kell okozni. Hanem a gyámokat vagy a gondnokokat vagy a *defensor civitatis*nak, vagy a *praefectus urbinak*, vagy Alexandriában a *iuridicus*nak a püspökkel együtt, vagy más hivatalnokokkal együtt kell rendelni, ha vannak ilyen személyek az adott helyen. És a vagyon mértéke és a nevezett személyek mérlegelése alapján kezest kell állítani, továbbá mindarra,

[42] Pl. D.26,5,3; D.26,5,19,1; D.50,1,2,5; C.5,34,5; Vat.fr.191,247.

[43] Mommsen, 1857, 438–439. Mommsen álláspontján van Solazzi is. (Vö. Solazzi, 1917, 1–24.; 1957, 211–228.)

[44] Karlowa, 1855, 596.

[45] D.27,8,1,2–3

[46] Karlowa, 1855, 596.; Hasonlóképpen Fiebiger – Liebenam, 1905, 1835.

[47] Mitteis, 1908, 390–403.

[48] Nörr, 2001, 22.

[49] A *magistratus municipales* hatáskörét a gyámrendelés kapcsán némileg korlátozta a *iuridicus*ok tisztségének létrehozatala, amely valószínűleg Marcus Aurelius idejére tehető. Különösen abban az esetben kellett a gyámrendelésnél eljárniuk, ha a gyámrendelés kapcsán egy itáliai település határait át kellett lépni. Így például abban az esetben, ha a gyámot olyan nem abból a városból kellett választani, amelyben a gyámolt lakott, vagy ha a gyámolt vagyona több településen volt megtalálható. Ebben az esetben azonban a *magistratus municipalis* köteles volt segíteni a *iuridicus*nak, ők ugyanis kötelesek voltak a szomszédos városokban az alkalmas gyámokat felkutatni, s a személyükről tájékoztatni a *iuridicust*. (Vö. Eck, 1979, 258–259.)

[50] Nörr, 2001, 60.; Lásd még Mitteis, 1908, 396–397.

[51] Mitteis, 1908, 401. Hasonlóan vélekedik Ermann is. (Vö. Ermann, 1894, 247–253.)

amit a gyámok és a kezesek által nyújtandó biztosítékok tekintetében meg szoktak valósítani tekintettel kell lenni, mert a rendelet csak a személyek vonatkozásában ír elő változást, akik a fiatakorúak érdekében az intézkedéseket meg szokták valósítani.

A rendelet további rendelkezései (C.1,4,30,2;3) azt is előírják, hogy ha a gyámokat és a gondnokokat kijelölték, a jegyzőkönyveket a püspök jelenlétében a szent egyház archívumában kell elhelyezni, hogy a történetek a jövőben is megmaradjanak, és az ezáltal elérni kívánt biztosíték nehogy véletlen körülmények révén megsemmisüljön.

A fővárosban azonban a gyámok és gondnok rendelése csak a *praetor* által történjen.

Hasonló rendelkezés található a Iust. Inst.1,20,4-5-ben is: „(4) *Sed hoc iure utimur, ut Romae quidem praefectus urbis vel praetor secundum suam iurisdictionem, in provinciis autem praesides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu praesidum, si non sint magnae pupilli facultates. (5) Nos autem per constitutionem nostram et huiusmodi difficultates hominum resecantes nec exspectata iussione praesidum disposuimus, si facultas pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos valeat, defensores civitatum (una cum eiusdem civitatis religiosissimo antistite vel apud alias publicas personas) vel magistratus, vel iuridicum Alexandrinae civitatis tutores vel curatores creare, legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo qui eam accipiant.*”^[52]

II. A MagistratusOK FELELŐSSÉGE A GYÁMRENDELÉSÉRT

1. A magistratusok gyámrendeléssel kapcsolatos kötelezettségei

A *magistratus*nak abban az esetben kellett gyámot rendelnie, ha valakinek, akinek gyámra volt szüksége, nem volt gyámja, vagy a gyám léte bizonytalan volt. A gyámrendelést kérelmezni kellett, de a kérelem benyújtására bárkinek lehetősége volt. Egyes közeli hozzátartozók, így például a serdületlen anyja számára azonban

[52] „Most azonban az a joggyakorlat, hogy Rómában *praefectus urbi* vagy a *praetor* a saját jogszolgáltatásuk körében nevezik ki a gyámot, a tartományokban pedig az a tartományi helytartó vizsgálat alapján, (sic!) vagy pedig – ha az árvának nincs nagy vagyona – a városi hatóság a tartományi helytartó rendelete alapján. Mi azonban egy kibocsátott *constitutio*nokban, hogy az efféle nehézségeknek elejét vegyük, azt rendeltük, hogyha a gyámoltnak, vagy a gondnokság alá kerülő serdületnek vagyona 500 *solidus*nál nem több, akkor a város előjárója a város püspökével vagy más hivatalos személyekkel, mint pl. a tanácsosokkal vagy Alexandriában a város bíráival együtt – anélkül, hogy a tartományi helytartó rendelkezéseit bevárnák – nevezik ki a gyámokat vagy a gondnokokat, gondoskodván egyúttal az ugyanezen *constitutio*ban előírt törvényes biztosítékadásról, ami azoknak az anyagi felelősségével történik, kik ezt a biztosítékot elfogadják.” (Fordítás: Mészöly 1939, 38.)

kötelezővé tették a gyámrendelés iránti kérelem benyújtását, s annak elmulasztása esetére szankciókat helyeztek kilátásba.^[53]

A *magistratus*oknak azonban bizonyos esetekben nem csupán a gyámok – megfelelő – kirendeléséről kellett gondoskodnia, hanem arról is, hogy a gyám megfelelően fogja kezelni a gyámolt vagyont. Ezt általában úgy próbálták meg biztosítani, hogy egy kezességgel megerősített *stipulatio*, az ún. *cautio/satisdatio rem pupilli salvam fore* megtételére kötelezték a gyámság kezdetekor a leendő gyámot.^[54] A gyám ebben a *stipulatio*ban arra tett ígéretet, hogy megfelelően fogja kezelni a gyámolt vagyont, s mindent megtesz a gyámsággal kapcsolatosan, amit a *bona fides* megkövetel.^[55]

Ezen *satisdatio* megtételét azonban nem minden gyámtól követelték meg. Úgy vélték, hogy mivel a végrendeletben rendelt gyámok becsületességéről az örök-hagyó meg volt győződve, azok nem kötelesek biztosítékot nyújtani, s általában a magasabb *magistratus*ok (így különösen a *consul*, a *praetor* és a tartományi helytartó) által kinevezett (és becsületességük tekintetében megvizsgált) gyámokat sem kötelezték a *satisdatio* nyújtására.^[56] Így arra főszabály szerint csak a törvényes gyámok és a *magistratus municipales* által rendelt gyámok voltak kötelezve.^[57]

A biztosíték nyújtásáról történő gondoskodás az alábbi módokon mehetett végbe: „*Exigere autem cautionem magistratus sic oportet, ut pupilli servus aut ipse pupillus, si dari potest et in praesentiarum est, stipuletur a tutoribus, item fideiussoribus eorum rem salvam fore: aut, si nemo est qui stipuletur, servus publicus stipulari debet rem salvam fore pupillo, aut certe ipse magistratus. (16) Plane ubi servus publicus vel ipse magistratus stipulatur, dicendum est utilem actionem pupillo dandam.*” (Ulp. 27,8,1,15, és 16)

Biztosítékot akként kell követelnie a *magistratus*nak, hogy a gyámolt rabszolgája, vagy ha már tud formális jogi nyilatkozatokat tenni és jelen van, maga a gyámolt a gyámmal és annak kezeivel *stipulatio* formájában megígérteti, hogy a gyámolt vagyona megmarad. Ha azonban nincs senki, aki a biztosítékot *stipulatio* formájában megígértethetné, akkor egy *servus publicus* vagy szükség esetén maga a *magistratus* megígértetheti *stipulatio*s formában, hogy a gyámolt vagyona megmarad, vagyis a gyám nekik is megteheti a *satisdatio rem pupilli salvam fore*t.^[58]

[53] D.26.6.1; D. 26,6,2,1-2; Kaser – Knütel, 2014, 364.

[54] Gai.1,119. Földi – Hamza, 2015, 262. A témához lásd részletesen Carbone, 2017, 1-28.

[55] D.46,6,11; Sachers, 1948, 1570-1570.; Kaser – Knütel, 2014, 367-368.; Kaser, 1971, 365.

[56] Gai.1,200.

[57] C.5,59,5,pr; D.26,4,5,1; D.26,3,5; Gai.1,199; Sachers, 1948, 1569-1570.; Kaser – Knütel, 2014, 368.; Kaser, 1971, 365.; Galaboff, 2016, 92.

[58] Vö. Sachers, 1948, 1571.

Abban az esetben, ha a gyám részéről egy *servus publicus* vagy maga a *magistratus* részére történik meg a *stipulatio*, a gyámolt a *stipulatio*ból eredően egy *utilis actio*t kap a gyámmal szemben.^[59]

A *cautio/satisfactio rem pupilli salvam fore*ből származó *actio ex stipulatu* és a gyámságból származó alapkereset, az *actio tutelae directa* gyakorlatilag egyenértékű volt. Ezt igazolja az alábbi két szöveghely is: „*Cum pupillus a tutore stipulatur rem salvam fore, non solum quae in patrimonio habet, sed etiam quae in nominibus sunt ea stipulatione videntur contineri: quod enim in tutelae iudicium venit, hoc et ea stipulatione continetur.*” (Pomp. D.46,6,9)

A Pomponius-fragmentum értelmében, ha a gyámoltnak a gyám arra tesz *stipulatio*s ígérést, hogy a vagyona sértetlen marad, akkor úgy tűnik, hogy a *stipulatio* nem csak arra vonatkozik, ami a vagyonában van, hanem arra is, amire vonatkozóan követeléseai vannak, mert ami a gyámságból származó keresetben bennefoglaltatik, azt ez a *stipulatio* is tartalmazza.

„*Cum rem salvam fore pupillo cavetur, committitur stipulatio, si, quod ex tutela dari fieri oportet, non praestetur: nam et si salva ei res sit, ob id non est, quia, quod ex tutela dari fieri oportet, non solvitur.*” (Nerva D.46,6,11)

Nerva pedig az alábbiakra hívja fel a figyelmet: ha a gyámoltnak biztosítékot rendeltek, hogy a vagyona sértetlenül megmarad, és azt, amit a gyámságból eredően adni, tenni tartoznak, nem teljesítették a *stipulatio*s ígéretet bizony megszegik. Mert ha neki (a gyámoltnak) a vagyona sértetlen is lenne, mégsem az, mert azt, amit a gyámságból adódóan adni vagy tenni tartoznak, nem teljesítették.

Az idézett szöveghelyek rámutatnak arra, hogy – miként a gyámságból közvetlenül eredő *actio tutelae* esetében, úgy a *satisfactio* következményeként is – a gyámoknak (s ennek megfelelően a kezeseiknek is) azokért a károkkáért is felelnie kell, amelyek abból eredően keletkeztek, hogy a gyám elmulasztotta valaminek a megtételét, amire a gyámságból eredően köteles lett volna, még akkor is, ha ez által a gyámolt meglévő vagyona nem csökkent ugyan, de a gyámolt elesett egy (őt megillető) követeléstől, vagy például a vagyona nem gyarapodott úgy, ahogy arra egyébként lehetőség lett volna.

A *cautio/satisfactio rem pupilli salvam fore* révén tehát egy peresíthető kötelezettsége keletkezett a gyámnak arra, hogy megfelelően kezelje a gyámolt vagyonát (*fidesszel* és *diligentiával* tartozott), s a gyám ezt követően a gondatlanul okozott károkkáért is felelt a gyámoltnak, aki az *actio ex stipulatu*val léphetett fel vele szemben. Ez a kereset gyakorlatilag egyenértékű volt az *actio tutelae directae*val, s az is lehetővé vált általa, hogy segítségével a gyám fizetőkép telensége esetén pert indítsanak a gyám kezeseivel szemben.^[60]

Abban az esetben, ha a *magistratusok* nem kötelezték a gyámot megfelelő biztosíték nyújtására, bár az szükséges lett volna, bizonyos *magistratusok*

[59] Uo.

[60] Vö. Sachers, 1948, 1571.; Galaboff, 2016, 93.

egyfajta mögöttes, szubszidiárius felelősséggel tartoztak a gyámolt felé, s ez a felelősség természetesen abban az esetben is terhelte őket, ha a gyámrendelési kötelezettségüknek egyáltalán nem tett eleget.^[61]

2. A mögöttes felelősséggel tartozó magistrátusok köre

Eredetileg Traianus császár javaslatára egy *senatus consultum* rendelte el, hogy a városi *magistratus municipales* ellen, akik a gyám személyére javaslatot tettek (*nominare*), a gyámolt a gyámság megszűnése után egy keresetet indíthat, amennyiben sem a gyámjaitól, sem azok kezeseitől nem tudja behajtani a gyámságból eredő teljes követelését: „*In magistratus municipales tutorum nominatores, si administrationis finito tempore non fuerint solvendo nec ex cautione fideiussionis solidum exigere possit, pupillis quondam in subsidium indemnitate nomine actionem utilem competere ex senatus consulto, quod auctore divo Traiano parente nostro factum est, constituit.*” (C.5,75,5)^[62]

A *constitutio* arról szól, hogy egy Traianus császár alatt keletkezett *senatus consultum* értelmében, abban az esetben, ha a gyámok a gyámság megszűnésekor nem fizetőképsek és a kezeseiktől sem lehet behajtani a teljes összeget, az egykori gyámoltnak a kárai megtérítése céljából a gyámok személyére javaslatot tevő *magistratus municipalissal* szemben egy *utilis actio* áll rendelkezésre.

Hadrianus óta a gyámolt azzal szemben is felléphetett, akinek az volt a feladata, hogy a gyám által nyújtott biztosítékot (*satisfactio*) megvizsgálja, ill. értékelje.^[63] „*Divus Hadrianus rescripsit etiam in eum, qui electus est ad aestimandas tutorum satisfactiones, actionem dandam.*” (Ulp. D.27,8,1,8)

Az említett személyek mellett bizonyos kivételes esetekben^[64] az ún. *ordo decurionum*mal (a *magistratusok* melletti városi tanáccsal) szemben is felléphetett a gyámolt: „*In ordinem subsidiaria actio non dabitur, sed in magistratus, nec in fideiussores eorum: hi enim rem publicam salvam fore promittunt, non pupilli. Proinde nec nominatores magistratum ex hac causa tenebuntur, sed soli magistratus. Sed si ordo receperit in se periculum, dici debet teneri eos, qui praesentes fuerunt: parvi enim refert, nominaverint vel fideiusserint an in se periculum receperint: utilis ergo in eos actio competit. Sed si a magistratibus municipalibus tutor datus sit, non videtur per ordinem electus.*” (Ulp. D.27,8,1pr.)

Az ulpianusi fragmentum vonatkozó része értelmében az *ordo decurionum*mal szemben főszabály szerint nem adják meg az ún. *actio subsidiaria*t a gyámoltnak,

[61] Részletesen lásd alább.

[62] C.5,75,5; D.27,8,2, Levy, 1915, 41.; Karlowa, 1855, 596.; Nörr, 2001, 25–26.; Rudorff, 1834, 184.; Sachers, 1948, 1581.; Glück, 1829, 411.; Kaser, 1971, 367.; Rampazzo, 2011, 474–474.

[63] Rudorff szerint a posztklasszikus korban, Rómában és Bizáncban a *praetor tutelaris scribájának* volt az a feladata, hogy a gyámolt vagyonát felleltározza, ill. hogy felbecsülje azt, és ez alapján megállapítsa a *cautio* mértékét. (Vö. Nov. 94. epilog, Rudorff, 1834, 159.)

[64] Nörr, 2001, 33.; Sachers, 1948, 1581.

csak a *magistratussal* szemben. Ha azonban az *ordo decurionum* a gyámrendeléssel kapcsolatos felelősséget vállalta, azoknak, akik a határozathozatalnál jelen voltak, felelniük kell. Ulpianus szerint ugyanis nincs különbség aközött, hogy gyámot rendeltek-e, a gyámért kezességet vállaltak-e, vagy a veszélyt (felelősséget) felvállalták-e: vagyis meg kell adni velük szemben az *utilis acti*ót. Ha azonban a *magistratus municipalis* rendelte a gyámot, akkor nem kell feltételezni, hogy azt az *ordo decurionum* választotta volna ki.

Amint az az alábbi szöveghelyből is kiderül, bizonyos esetekben maguk a *decuri*ók^[65] is rendelhetek gyámot, ilyenkor a gyámrendelésben résztvevőket terhelte a gyámrendelésért való felelősség:^[66] „*Ubi absunt hi, qui tutores dare possunt, decuriones iubentur dare tutores, dummodo maior pars conveniat: ubi non est dubium, quin unum ex se dare possint.*” (Paul. D.26,5,19pr.)

Ha azok, akiket megillet a gyámrendelés joga, távol vannak, a *decuri*óknak keletkezik joga a gyámrendelésre,^[67] ők a többségi döntésnek megfelelően rendelhetnek gyámot. Ennek során maguk közül is választhatnak gyámot.

A *decuri*ókhoz kapcsolódik a következő császári rendelet is, itt azonban csupán a *nominatio tutoris* esetéről, vagyis a gyámok kiválasztásáról, a személyükre vonatkozó javaslatételről van szó:^[68] „*In provinciis autem curiales in nominandis tutoribus et curatoribus clarissimarum personarum exhibeant debitam cautionem, et discriminis sui memores cognoscant indemnitati minorum obnoxias etiam suas deinceps esse facultates.*” (C.5,33,1,5)

A császári rendelet értelmében, a provinciákban a *decuri*óknak a *personae clarissimae* számára történő gyámok kijelölése esetén gondoskodniuk kell arról, hogy a gyám megfelelő biztosítékot nyújtson. S gondolniuk kell arra, hogy saját vagyonukkal is garantálják a gyámolt esetleges kárainak megtérítését.^[69]

Érdekes azonban megfigyelni, hogy a gyámrendelésért való szubszidiárius felelősség soha sem terhelte a fő *magistratus*okat, akiket a *tutoris datio* joga megilletett. Így sem a *praefectus urbi*, sem a *praetor*, sem a *consul*, sem a *praeses provinciae*, sem pedig a *legatus* ellen nem lehetett fellépnie a gyámoltnak az ún. *actio subsidiaria*ival:^[70] „*Neque autem praefectus urbis neque praetor neque praeses provinciae neque quis alius cui tutores dandi ius est, hac actione tenebitur, sed hi tantummodo qui satisfactionem exigere solent.*” (Iust. Inst.1,24,4)^[71]

[65] A *decuri*ók „az önkormányzattal bíró közösségekben a városi tanács, az *ordo decurionum* tagjai. (Havas- Németh - Szabó, 2001, 182-183.)

[66] Sachers, 1948, 1581.

[67] Ilyen például akkor fordulhat elő, ha a *magistratus* távol van, meghalt, vagy egyáltalán nincs *magistratus*a városnak. Ez utóbbi eset általában az olyan provinciái városokban állhat fent, amelyeknek az alkotmányuk értelmében nincs *magistratus*a, s ezért a gyámok kijelölését csak a *curialis*ok végezhetik. (Vö. Rudorff, 1834, 160.)

[68] Nörr, 2001, 60.

[69] Vö. Tarozzi, 2013, 121-124.; Rudorff szerint a szöveghely interpolált. (Vö. Rudorff, 1834, 161.)

[70] Rudorff, 1834, 161.; Karlowa, 1855, 596.; Glück, 1829, 412.

[71] „Mindazonáltal sem a *praefectus urbis*, sem a *praetor*, sem a tartományi előljáró, sem más, kit a gyámrendelés joga megillet, ezzel a keresettel meg nem támadható, hanem csak azok, akik a biztosít-

Úgy tűnik, hogy az alábbi császári rendelet is a fenti felfogást támasztja alá: „*Illustris praefectus urbis adhibitis decem viris e numero senatus amplissimi et praetore clarissimo viro, qui tutelaribus cognitionibus praesidet, tutores curatoresve ex quolibet ordine idoneos faciat retentari. Et sane id libero iudicio expertesque damni constituent iudicantes.*” (C.5,33,1,pr.)

A rendelet értelmében a *vir illustris*-ként említett személyek számára a *praefectus urbi* a *senatus* tíz tagjának^[72] és a *praetor tutelaribus*nak a közreműködésével köteles alkalmas gyámot vagy gondnokot rendelni, tekintet nélkül azok jogállására. A felsoroltak szabadon választhatnak, anélkül, hogy felelniük kellene az esetleges károkért.^[73]

Megállapítható tehát a szöveghelyek alapján, hogy a gyámrendeléssel kapcsolatos felelősség csupán az alacsonyabb rangú provinciái hivatalnokokat, így különösen az ún. *magistratus municipalest*, vagy esetleg a városi tanács tagjait terhelte, a magasabb rangú tisztségviselőket főszabály szerint sem Rómában, sem Bizáncban, sem pedig a provinciákban nem terhelte felelősség.^[74]

3. A mögöttes felelősség fennállásának feltételei

A gyámrendelésért való *magistratusi* felelősség fennállásához, s így a *magistratus*ok elleni kereset, az ún. *actio subsidiaria*^[75] megindításához több feltételnek együttesen kellett teljesülnie.

A) Mivel pusztán szubszidiárius felelősségről volt szó, az egykori gyámolt csak abban az esetben léphetett fel a *magistratussal* szemben, ha a gyám nem megfelelő vagyonkezeléséből származó kárait a gyámmal, ill. annak kezésével nem tudta megtéríteni.^[76]

Ezt igazolja a korábban idézett C.5,75,5 is, mely egy Traianus császár idején keletkezett *senatus consultum*ról szól, amely elrendelte, hogy az egykori gyámolt keresetet kaphat a gyám személyére javaslatot tevő *magistratus municipale*sszal szemben, de csak abban az esetben, ha a gyámság megszűnésekor a gyámjai nem voltak fizetőképesek, és azok kezéseitől sem lehetett behajtani a gyámolt teljes követelését.

A gyám személyére javaslatot tevő személyekkel, ún. nominátorokkal szembeni megtérítési igényről szól az alábbi császári rendelet is. A megtérítési igénnyel akkor élhetett a gyámolt, ha azok alkalmatlan gyámot (vagy gondnokot) javasoltak.

* tékadás megtörténtéről gondoskodni szoktak.” (Fordítás: Mészöly, 1939, 42.)

[72] A *senatus* tíztagú bizottsága a tíz néptribunusból álló kollégium utódja a gyámrendelés kapcsán a bizánci jog szerint. (Vö. Seckel, 1926, 123.)

[73] Az „*expers damni*” jelentése a Seckel, 1926, 195. értelmében: kártól mentesen.

[74] Vö. Sachers, 1948, 1582.

[75] Kaser, 1971, 367.; Albertario, 1912, 3.; Levy, 1915, 41.; Lenel, 1927, 321.; Sachers, 1948, 1581.

[76] Vö. Sachers, 1948, 1581.; Glück, 1829,406.

Azonban a nominatorok felelőssége is csupán szubszidiárius jellegű volt: „*Adversus nominatorem tutoris vel curatoris minus idonei non ante perveniri potest, quam si bonis nominati itemque fideiussoris eius nec non collegarum quoque, ad quorum periculum consortium administrationis spectat, excussis non sit indemnitati pupilli vel adulti satisfactum.*” (C.5,75,4)

Azzal szemben, aki alkalmatlan gyámot vagy gondnokot javasolt, addig nem lehet keresetet indítani, amíg a javasolt személynek, ill. a kezesének a vagyónában, valamint azon kollégák vagyónában, akiknek együttesen kellett vinni a gyámolt ügyeit, meg nem történt a végrehajtás a gyámoltnak/gondnokoltnak okozott károk megtérítése érdekében, s ezen vagyoni végrehajtás eredményeképpen nem sikerült a gyámolt vagy ifjú kárait megtéríteni.

B) További feltétele a *magistratus*okkal szembeni kereset megindításának, hogy a gyámrendelés során a *magistratus*ok valamilyen mulasztást kövessenek el.

a) Ez a mulasztás egyrészt állhatott abban, hogy a *magistratus*ok egyáltalán nem rendeltek gyámot valakinek, akinek szüksége lett volna rá. Ez azonban csak abban az esetben volt felróható a *magistratus*oknak, ha tudtak a gyámrendelés szükségességéről, mert például a serdületlen anyja, vagy bárki más kérelmezte a gyámrendelést.^[77]

„*Magistratibus imputatur etiam, si omnino tutor vel curator datus non sit: sed ita demum tenentur, si moniti non dederint. Ideo damnum, quod impubes vel adulescentes medio tempore passi sunt, ad eos magistratus pertinere non ambigitur, qui munere mandato non paruerunt.*” (Ulp. D.27,8,1,6)

Az *ulpianusi* szöveghely értelmében a *magistratus*oknak azt is felróják, ha egyáltalán nem rendeltek gyámot vagy gondnokot. Ők azonban csak abban az esetben felelnek, ha senkit sem rendeltek, pedig a gyám, vagy gondnok kirendelését kérelmezték náluk. A kár, amelyet a serdületlenek, vagy az ifjak az adott időszak alatt elszenvedtek, ebben az esetben kétségtelenül azt a *magistratus* terhelte, aki a feladatát nem teljesítette.

b) A *magistratus*ok abban az esetben is feleltek a gyámrendelés hiányosságai miatt, ha nem gondoskodtak megfelelő biztosíték nyújtásáról.^[78] Ugyanis – amint az korábban említésre került – a gyámoknak bizonyos esetekben kötelező volt az ún. *cautio/satisdatio rem pupilli salvam fore* megtétele, amely egy kezességgel megerősített *stipulatio*s ígéret volt arra nézve, hogy megfelelően fogják kezelni a gyámolt vagyont.^[79]

Ha olyan esetben, amikor arra egyébként szükség lett volna, a *magistratus* nem kötelezte a leendő gyámot a *satisdatio* megtételére, illetve kezes állítására, vagy kötelezte ugyan, de az nem megfelelő összegré vonatkozott, a *magistratus*

felelt ezen mulasztásáért.^[80]

Ezt igazolja az alábbi *Papinianus-fragmentum* is: „*Tutores a patruo testamento datos iussit praetor magistratus confirmare: hi cautionem quoque accipere debuerunt nec voluntas eius, qui tutorem dare non potuit, negligentiam magistratum excusat. Denique praetor non ante decretum interponere potest quam per inquisitionem idoneis pronuntiatis. Unde sequitur, ut, si tutelae tempore solvendo non fuerunt, in id, quod de bonis eorum servari non possit, contra magistratus actio decernatur.*” (Papin. D.26,3,5)

Papinianus arról számol be, hogy egy *praetor* arra utasította egy város *magistratus*ait, hogy erősítsék meg azokat a gyámokat, akiket az apai nagybácsi rendelt végrendeletében a gyámolt számára. A *magistratus*oknak gondoskodniuk kellett volna biztosíték nyújtásáról, és annak a rendelkezése, aki nem jogosult a gyámrendelésre, nem mentesíti őket a hanyagságuk alól. A *praetor* nem hozhatja meg a határozatát addig, amíg a gyámokat hivatalos vizsgálat alapján nem minősítették alkalmasnak. Ebből viszont az következik, hogy ha a gyámok a gyámság megszűnésekor nem voltak fizetőképesek, megadják a keresetet a *magistratus*okkal szemben a gyámolt azon követelése erejéig, amit a gyám vagyonából nem tudott megszerezni.

Felmerül a kérdés, hogy miért kellett kötelezni a *magistratus*nak a gyámokat biztosíték nyújtására, ha végrendeleti gyámokról volt szó, hiszen mint az korábban említésre került, tutela testamentaria esetén főszabály szerint nem kötelezték a gyámot a *satisdatio* megtételére, mert feltételezték, hogy az örökagyó a legnagyobb körültekintéssel választotta ki a gyámokat a hatalomalattijai számára. A tényállás szerint azonban a jogesetben nem a gyámrendelésre jogosult *pater familias* részéről került sor a gyámrendelésre a végrendeletben, hanem csupán egy apai nagybácsi rendelt e módon gyámot a majdani gyámoltnak. Így szükségessé vált a biztosíték nyújtása a gyámok részéről, amelynek elrendelése a *praetor* külön utasította is a *magistratus*okat. Mivel a *magistratus*ok ezen utasításnak nem tettek eleget, felróhatóan mulasztást követtek el a gyámrendelés során, így a gyámság megszűnését követően szubszidiáriusan helyt kellett állniuk a gyámok nem megfelelő vagyonkezeléséből keletkező károkért, ha a gyámok fizetéseképtelenné váltak.

c) A *magistratus* nem csupán akkor felelt, ha nem gondoskodott megfelelő biztosíték nyújtásáról, hanem abban az esetben is, ha alkalmatlan gyámot, vagy alkalmatlan kezeset választott a gyámoltnak, ahogy ez a korábban idézett C.5,75,4 is tanúsítja.^[81]

[80] A kezes állíttatásának kötelezettsége annyira magától értetődő volt, hogy arról a *magistratus*oknak főszabály szerint kifejezett utasítás hiányában is gondoskodnia kellett. Annál is inkább, mert *Rudorff* szerint a *magistratus* muincipalesnek soha nem volt joga ahhoz, hogy a gyámok alkalmasságát saját vizsgálódás révén maga megvizsgálja, ahogy erre a főbb hivatalnokoknak lehetősége volt. (Vö. C.5,59,5.pr; *Rudorff*, 1834, 169–170.)

[81] Lásd még D.50,1,2,5; *Rudorff*, 1834, 170.; *Sachers*, 1948, 1582.

[77] *Sachers*, 1948, 1582.

[78] Uo.

[79] *Rudorff*, 1834, 169.

C) Mint ahogy az az alábbi szöveghelyekből is kitérünk, mindez csak abban az esetben volt így, ha a mulasztás a *magistratus*nak felróható volt, vagyis ha a gyámrendelés során szándékosan, vagy gondatlanul^[82] nem járt el megfelelően.

Érdekes megfigyelni a vonatkozó szöveghelyek alapján, hogy hogyan alakul az alacsonyabb *magistratusok* (*magistratus municipales*) felelőssége, abban az esetben, ha ők rendelik a *praeses provinciae* javaslatára a gyámokat, ill. abban az esetben, ha utóbbi rendel a gyámot a *magistratus municipales* előzetes felvilágosítása, javaslatára (*nominatio*) alapján: „*Si praeses provinciae denuntiare magistratus tantum de facultatibus tutorum voluit, ut ipse daret, videamus, an et quatenus teneantur. Et extat divi Marci rescriptum, quo voluit eos, qui praesidi renuntiant, non perinde teneri atque si ipsi dedissent, sed si deceperunt, gratia forte aut pecunia falsa renuntiantes. Plane si praeses provinciae satis eos exigere iussit, non dubitabimus teneri eos, etiamsi praeses dederit.*” (Ulp. D.27,8,1,2)

„*Si praeses provinciae nominibus ab alio acceptis ad magistratus municipales remiserit, ut se de nominibus instruant, et perinde instructus dederit tutores: an exemplo eorum qui praetorem instruunt debeant magistratus teneri, quaeritur: utique enim interest, utrum ipsi magistratus nomina electa dederint praesidi an ea, quae ab alio praeses accepit, inquisierint. et puto utroque casu sic teneri, quasi dolo vel lata culpa versati sunt.*” (Ulp. D.27,8,1,3)

„*Si curatores fuerunt minus idonei dati, dicendum est teneri magistratus oportere, si ex suggestu eorum vel nominibus ab eis acceptis praeses dederit. Sed et si ad eos remiserit, ut ipsi dent vel post dationem ut exigent satisfactionem, periculum ad eos pertinebit.*” (Ulp. D.27,8,1,5)

Ulpianus az idézett szöveghelyekben a következőket írja ezzel kapcsolatosan: ha a *praeses provinciae* (helytartó) csupán azt kérte a *magistratusoktól*, hogy tájékoztassák a gyámok vagyoni viszonyairól, hogy ezt követően maga rendeljen gyámot, meg kell vizsgálni, hogy utóbbiak felelnek-e és milyen mértékben. És Marcus Aurelius egyik *rescriptum*ában azon akaratát juttatja kifejezésre, hogy azok, akik a helytartónak felvilágosítást nyújtanak, ne ugyanolyan módon feleljenek, mintha maguk rendelnének gyámot, hanem csak abban az esetben, ha a helytartót megtévesztették azáltal, hogy szívességből vagy pénzért hamis információkat nyújtottak. Ha azonban a *praeses provinciae* elrendelte, hogy követeljenek biztosítékot, akkor nincs kétség afelől, hogy (ha ezt elmulasztották) felelnek akkor is, ha a helytartó rendelte a gyámokat.

Abban az esetben, ha a *praeses provinciae* egy harmadik személy által javasolt (alkalmas személyekre vonatkozóan) neveket a *magistratus municipales*nek továbbadta, hogy azok a nevezett személyekről felvilágosítást nyújtsanak, és a helytartó ezen felvilágosítást követően ezeket gyámként kinevezte, kérdés, hogy a *magistratus municipales*, úgy, mint ahogy azok, akik a *praetornak* felvilágosítást nyújtanak, felelnek-e. Az ugyanis nagy különbséget jelent, hogy a *magistratusok*

maguk választották-e ki a neveket, és adták azokat tovább a helytartónak, vagy olyan neveket vizsgáltak-e felül, akiket a helytartó egy harmadik személytől kapott. Ulpianus szerint mindkét esetben csak akkor felelnek, ha csalárdul (*dolo*), vagy súlyos gondatlansággal (*culpa lata*) jártak el.

Ha nem alkalmas gondnokokat rendeltek, akkor azt kell mondani, hogy a *magistratusok*nak felelniük kell, ha a *praeses provinciae* rendelte a gondnokokat a *magistratusok* beszámolója alapján, vagy azt követően, hogy tőlük megkapta a neveket. De abban az esetben is, ha a neveket a helytartó a *magistratusok*nak átadta, hogy azok maguk nevezzék ki a gondnokokat, vagy követeljenek biztosítékot, őket terheli a felelősség.

A szöveghelyekből látható, hogy abban az esetben, ha maga a *praeses provinciae*, vagyis a provinciai helytartó rendelt gyámot (vagy gondnokot) a helytartó szokás szerint a *magistratusok*at bízta meg azzal, hogy vizsgálják meg, ki lenne alkalmas gyámnak. Ilyenkor a *magistratusok* vagy maguk kutatták fel az alkalmasnak gondolt személyeket, vagy egy harmadik személy tett javaslatot a helytartónak, s ő az így szerzett névsort adta tovább vizsgálatra a *magistratusok*nak. Ebben az esetben, ha a *magistratusok* alkalmatlan gyámot javasoltak, vagy tévesen tájékoztatták a helytartót a gyámjelöltek vagyoni helyzetéről, csak akkor feleltek, ha ezt csalárdságból vagy súlyos gondatlanságból tették. Az enyhe gondatlanság miatt tehát nem terhelte őket felelősség. Bár a(z alkalmatlan) gondnok személyére tett javaslat esetén Ulpianus pusztán azt jelenti ki, hogy ebben az esetben is felelnek a *magistratusok*, ha a helytartó nevezi ki a gondnokot, a gyámság és gondnokság közötti lényegi hasonlóságok miatt feltételezhető, hogy ilyen esetben is csak akkor felelnek, ha dolózan, vagy súlyos gondatlansággal jártak el.

Az alábbi szöveghelyekből viszont arra lehet következtetni, hogy abban az esetben, ha a *magistratus municipalis* maga gyakorolja a *datio tutoris*, a felelőssége nem korlátozódik pusztán a *dolusra* és az azzal igen hasonló megítélés alá eső *culpa lata*ra, hanem a *culpa levisre* is kiterjed, amely minden bizonnal szintén az „*omne periculum*” fogalmi körébe tartozik: „*Non similiter tenentur heredes magistratum, ut ipsi tenentur: nam nec heres tutoris negligentiae nomine tenetur. Nam magistratus quidem in omne periculum succedit, heres ipsius dolo proxima culpa succedaneus est.*” (Ulp. D.27,8,4)

Ulpianus arról ír, hogy a *magistratus* örökösei nem ugyanúgy felelnek, mint a *magistratus*. Mert a gyám örökösei sem felelnek a gondatlanság miatt. Bár a *magistratus* a teljes felelősség terheli, az örökösre csak az a kötelezettség száll át, amelyik a *dolushoz* közel álló *culpából* (vagyis a *culpa lata*ból) ered.

Ulpianus tehát kiemeli, hogy a *magistratus* a gyámrendelés kapcsán a teljes felelősség (*omnis periculum*) terheli. Ez az *omnis periculum* ugyan látszólag magába foglalhatná a *casust* is, de az alábbi szöveghely azt igazolja, hogy a *magistratusok* felelőssége nem vonatkozik a véletlenre, ill. az előre nem látható hátrányos következményekkel járó eseményekre: „*Si magistratus ab initio tutorem idoneum dedit et satis non exegit, non sufficit: quod si satis exegit et idoneum exegit, quamvis postea facultatibus lapsi sint tutores vel fideiussores,*

[82] Rudorff, 1834, 168.

nihil est, quod ei qui dedit imputetur: non enim debent magistratus futuros casus et fortunam pupillo praestare.” (Ulp. D.27,8,1,11)

Az Ulpianustól származó szöveghelyek értelmében nem elegendő, ha a *magistratus* egy eredetileg alkalmas gyámot rendelt, de nem követelte a biztosíték nyújtását. Ha azonban követelte a biztosíték nyújtását és alkalmas gyámot választott ki, akkor a *magistratus*nak, aki a gyámot rendelte, nem róható fel semmi, még abban az esetben sem, ha a gyámok, vagy a kezesek később elveszítenék a vagyonukat. Mert a *magistratus*ok nem kötelesek helyállni a gyámolt-nak a (gyám, ill. a kezesek) vagyonának jövőbeni elvesztése miatt.

Láthatjuk tehát, hogy a *magistratus* ebben az esetben azért nem felel a gyámolt-nak a gyámrendelésért, mert megfelelő gondossággal választotta ki a gyámot és a kezeseket is: alkalmas személyeket választott, s egyben megfelelő biztosíték nyújtásáról is gondoskodott. Vagyis mindent megtett a gyámrendelés kapcsán, ami elvárható volt. Ha ennek ellenére a gyám mégsem megfelelően kezelte a gyámolt vagyonát, s ebből eredően a gyámolt-nak követelése keletkezett a gyámság megszűnését követően a gyámmal, ill. annak kezesével szemben, a *magistratus* ellen még akkor sem fog keresetet kapni, ha a gyámot, ill. annak kezesét eredménytelenül perelte, mivel azok vagyona időközben lecsökkent, mivel a *magistratus* a gyámrendeléssel kapcsolatban nem követett el semmilyen felróható mulasztást.

Vagyis ebben az esetben Ulpianus kizárja a *magistratus*ok *casus*ért, vagyis az előre nem látható eseményekért való felelősségét.^[83]

A források tanúsága szerint tehát a *magistratus municipales* részéről megvalósított *datio tutoris* és a *nominatio tutoris* között jelentős különbség állt fent a jogkövetkezmények szempontjából: *nominatores*ként pusztán a *dolus*ért és a *culpa latáért* feleltek, ha azonban ők valósították meg a *tutoris datiót*, felelősségük az *omne periculum* körében a *culpa levisre* is kiterjedt.^[84]

III. ÖSSZEZGÉS

Összefoglalásként megállapítható tehát, hogy azokban az esetekben, amikor a serdületleneknek sem végrendelet, sem törvény alapján nem volt gyámjuk, a *magistratus*oknak kellett gondoskodni a gyámrendelésről. A gyámrendelésre jogosult *magistratus*ok körét a vonatkozó törvények mellett *senatus consultum*ok és császári rendeletek is folyamatosan bővítették. A gyámrendelés során a *magistratus*oknak megfelelő gondossággal kellett eljárniuk annak érdekében, hogy alkalmas személyt, vagy személyeket nevezzenek ki gyámmá, s adott esetben arról is gondoskodniuk kellett, hogy a gyámok megfelelő biztosítékot nyújtsanak, kezeset állítsanak.

[83] Levy, 1915, 43.

[84] Vö. Karlowa, 1855, 596.

A források alapján megállapítható, hogy bizonyos *magistratus*ok, így különösen a *magistratus municipales* feleltek azért, ha a gyámrendelés (*datio tutoris*) során vagy a gyám személyére történő javaslatétel (*nominatio*) során nem megfelelően jártak el, s alkalmatlan, ill. fizetőképtelen gyámot, vagy kezeset rendeltek, ill. fogadtak el, vagy adott esetben egyáltalán nem gondoskodtak gyámról vagy megfelelő biztosíték nyújtásáról. Ez a felelősség azonban csak akkor terhelte a *magistratus*okat, ha dolózusan vagy gondatlanul jártak el. S e felelősség csupán szubszidiárius volt, vagyis a volt gyámolt csak abban az esetben kapta meg a *magistratus*okkal szembeni keresetet, az ún. *actio subsidiariát*, ha előzetesen megkísérelte a gyámjával és azok kezesével szemben a gyámságból eredő követelése érvényesítését, s végrehajtását, de utóbbi részben, vagy egészben eredménytelen maradt, s így a gyámolt ezen személyektől nem nyert teljes kielégítést.

A római gyámrendeléssel kapcsolatos fentebb ismertetett szabályok az állami tisztségviselők magánszemélyek felé irányuló felelőssége fontos történeti példái, ezért ezek vizsgálata alapján a modern kor számára is érdekes következtetéseket lehet levonni. A gyámrendeléssel kapcsolatos hatásköri és illetékeségi kérdések és felelősségi problémák tisztázása után a későbbiekben lehetőség kínálkozik a volt gyámolt által a *magistratus*ok ellen megindítható kereset és eljárás sajátosságainak vizsgálatára.

IRODALOM

- Albertario, Emilio (1912): Dell' »actio subsidiaria« concessa al minore contro i magistrati. Studi dell' Istituto di Esercitazioni nelle scienze giuridiche e sociali della R Università di Pavia.
- Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila (20164): *Római magánjog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- Carbone, Mariateresa (2017): Tutori magistratuali ed esonero dalla satisdatio in Gato e in Giustiniano. *Teoria e Storia del Diritto Privato*, Nr. X. 1-28.
- Crawford, Michael Hewson (Hrgs.) (1996): *Roman Statutes I*. Institute of Classical Studies, University of London, London.
- Eck, Werner (1979): *Die staatliche Organisation Italiens in der hohen Kaiserzeit*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- Ermann, H. (1894): *Eine römisch-ägyptische Vormundschaftssache*. SZ. 15. 241-255.
- Fiebiger, Otto – Liebenam, Wilhelm (1905): Duoviri. In: Wissowa, Georg (Hrg.): *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE)*. Band 5, J. B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart. 1798-1842.
- Földi András – Hamza Gábor (201520): *A római jog története és intézményei*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest.
- Galaboff, Nikola Georgia (2016): *Die Palingenesie der römischen Vormundschaftsgesetze*. Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main.
- Glück, Christian Friedrich (1829): *Ausführliche Erläuterung der Pandecten*. Palm'schen Verlagsbuchhandlung, Erlangen.

- ◊ Gonzáles, Julián – Crawford, Michale, H. (1986): The lex Irnitana: A New Copy of the Flavian Municipal Law. *The Journal of Roman Studies*, Vol. 76. 147–243.
- ◊ Havas László – Németh György – Szabó Edit (2001): *Római történeti kézikönyv*. Korona Kiadó, Budapest.
- ◊ Honsell, Heinrich – Mayer-Maly, Theo – Selb, Walter (19874): *Römisches Recht*. Springer Verlag, Berlin-Heidelberg.
- ◊ Jakab Éva (kézirat): *Immunitás? Az állam kárfelelősségének történeti gyökereihez*.
- ◊ Karlowa, Otto (1855): *Römische Rechtsgeschichte*, Bd. I. Verlag von Veit & Comp., Leipzig.
- ◊ Kaser, Max (1971): *Das Römische Privatrecht, 1. Abschnitt*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- ◊ Kaser, Max – Knütel, Rolf (2014²⁰): *Römisches Privatrecht*. Verlag C. H. Beck, München.
- ◊ Kunkel, Wolfgang – Wittmann, Roland (1995): *Staatsordnung und Staatspraxis der Römischen Republik, 2. Abschnitt, Die Magistratur*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- ◊ Lenel, Otto (19273): *Das Edictum Perpetuum*. Verlag von Bernhard Tauchnitz, Leipzig.
- ◊ Levy, Ernst (1915): *Privatstrafe und Schadensersatz im klassischen römischen Recht*. Vahlen, Berlin.
- ◊ Mészöly Gedeon (1939): *Justinianus császár Institutiói négy könyvben*. Egyetemi Könyvkereskedés, Budapest.
- ◊ Mitteis, Ludwig (1908): *Über die Kompetenzen zur Vormundsbestellung in den römischen Provinzen*. SZ, 29. 390-403.
- ◊ Molnár Imre – Jakab Éva (20126): *Római jog*. Diligens, Szeged.
- ◊ Mommsen, Theodor (1857): Die Stadtrechte der latinischen Gemeinden Salpensa und Malaca in der Provinz Baetica, nebst Nachträgen. Mit 1 lith. Tafel. In: *Abhandlungen der Philologisch-Historischen Classe der Königlichen Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, Bd. 2., Leipzig. 361-507.
- ◊ Mommsen, Theodor (18873): *Römisches Staatsrecht*, 1. Bd. Verlag von S. Hirzel, Leipzig.
- ◊ Nörr, Dieter (2001): *Zur Palingenesie der römischen Vormundschaftsgesetze*. SZ, 118. 1-72.
- ◊ Panero Oria, Patricia (2011): La datio tutoris en la Lex Irnitana cap. 29. *Anuario de Historia del Derecho Español*, (81). 973-996.
- ◊ Pókecz-Kovács Attila (2016): *A principátus közjoga*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- ◊ Rampazzo, Natale (2011): *La «nominatio» e la responsabilità dei magistrati municipali*. Index 39. 363-378.
- ◊ Rudorff, Adolf August Friedrich (1832): *Das Recht der Vormundschaft*, Bd. I. Ferdinand Dümmler, Berlin.
- ◊ Rudorff, Adolf August Friedrich (1834): *Das Recht der Vormundschaft*, Bd. III. Ferdinand Dümmler, Berlin.
- ◊ Sachers, Erich (1948): Tutela. In: Mittelhaus, Karl – Ziegler, Konrad (Hrsg.): *Paulys Real-Encyklopädie der classischen Altertumswissenschaft 2. Reihe (R-Z)*, 7. Bd. Tributum bis Valerius, (RE 7A/2), Alfred Druckenmüller Verlag, Waldsee (Württ.). 1497-1599.
- ◊ Schubert, Werner (1976): Walter Langhammer, Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus Municipales und der Decuriones in der Übergangsphase der Städte von sich selbst verwaltenden Gemeinden zu Vollzugsorganen des spätantiken Zwangsstaates (2. bis 4. Jahrhundert der römischen Kaiserzeit). Steiner-Verlag, Wiesbaden 1973. 325 S., (rec.). SZ, 93. 350-358.

- ◊ Seckel, Emil (19262): *Heumanns Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Verlag von Gustav Fischer, Jena.
- ◊ Simshäuser, Wilhelm (1973): *Iuridici und Munizipalgerichtsbarkeit in Italien*. Verlag von C. H. Beck, München.
- ◊ Solazzi, Siro (1917): Sulla competenza dei magistrati municipali nella costituzione del tutore durante l'impero romano. AIV, N. 77, 2. 1-24. (= *Scritti di diritto romano*, Bd. 2. Jovene, Napoli 1957, 211-228.)
- ◊ Talamanca, Mario (1990): *Istituzioni di diritto romano*. Giuffrè Editore, Milano, 159-160.
- ◊ Tarozzi, Simona (2013): *La petitio faciendi tutoris specialis di Gundihild in P. Ital. I, 7*. In: *Ravenna Capitale, Territorialità e Personalità*, Maggioli, Santarcangelo di Romagna. 107-126.
- ◊ Újvári Emese (2016): Contutores – a gyámok jogviszonya többes gyámság esetén a római jogban. *JURA* 22. évf. 2. szám. 184-192.